

YANGI O'ZBEKISTONDA CHET TILINI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH: IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR

Kamalova Shaxloxon Nugmanovna – Sarbon universiteti katta o'qituvchisi

Annotatsiya. *Maqolada Yangi O'zbekistonda chet tillarini o'qitish jarayoniga sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini joriy etishning pedagogik, tashkiliy va ijtimoiy jihatlari tahlil qilinadi. SI asosidagi vositalar (adaptiv testlash, nutqni tanish va baholash, shaxsiylashtirilgan mashq generatorlari, chatbot-muloqot tizimlari, avtomatik tahrir va fikr-mulohaza modullari) chet tilini o'rganishda individual traektoriyani yaratish, 24/7 amaliyot muhiti, tezkor formatdagi qayta aloqa hamda o'qituvchi ish yukini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, akademik halollik muammolari (plagiat va "tayyor javob"ga qaramlik), ma'lumotlar maxfiyligi va kiberxavfsizlik, algoritmik og'ish, SI javoblarining ishonchliligi, raqamli tafovut va o'qituvchining metodik roli susayishi kabi xatarlar mavjud. Maqola tahliliy sharh metodologiyasiga tayangan holda SI ni chet tilini o'qitishda samarali qo'llash bo'yicha institutsional tavsiyalarni taklif etadi: "gibrid didaktika", baholashni qayta dizayn qilish, SI savodxonligi, mahalliy kontent va me'yoriy-etik reglamentlar.*

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt; chet tili metodikasi; CALL; shaxsiylashtirilgan ta'lim; adaptiv o'qitish; akademik halollik; raqamli tafovut; ma'lumotlar maxfiyligi; nutqni tanish; ta'limda lokalizatsiya*

Kirish

Yangi O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim sifati va raqobatbardoshligini oshirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib bormoqda. Bu jarayonda chet tillarini o'qitish alohida

strategik ahamiyat kasb etadi: mehnat bozorida mobil kadrlar tayyorlash, ilmiy-texnik axborotga chiqish, xalqaro hamkorlik va eksport salohiyatini kengaytirish uchun til kompetensiyasi zarur shartga aylanmoqda. So'nggi yillarda chet tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv, kompetensiyaviy model, raqamli resurslar va masofaviy ta'lim platformalari ulushi ortdi. Endilikda esa sun'iy intellekt texnologiyalari bu sohani sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqish imkonini bermoqda.

Til o'qitish amaliyotida SI ikki yo'nalishda sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Birinchisi – **o'qitish jarayonini avtomatlashtirish va shaxsiylashtirish**: talabaning xatolari, tezligi, leksik zaxirasi va nutq ko'nikmalari bo'yicha ma'lumotlarni tahlil qilib, mos mashqlarni taklif etish, individual "learning path" yaratish, mikro-ko'nikmalar (talaffuz, grammatika, yozma nutq) bo'yicha tezkor fikr-mulohaza berish. Ikkinchisi – **til muhitini simulyatsiya qilish**: chatbotlar va dialog tizimlari orqali cheksiz muloqot, rol o'ynash (role-play), kasbiy vaziyatlar (intervyu, muzokara, mijoz bilan suhbat)ni mashq qilish.

Biroq ta'lim tizimi uchun har qanday texnologik innovatsiya "faqat foyda" emas, balki boshqarilmagan holatda salbiy oqibatlarni ham keltirib chiqarishi mumkin. SI bilan bog'liq muammolar orasida akademik halollikning zaiflashuvi, o'quvchining mustaqil fikrlash ko'nikmasi pasayishi, "tayyor matn"ni oson olish tufayli yozma nutq rivojlanishining sekinlashuvi, baholashning adolatlilik, shuningdek, ma'lumotlarni uchinchi tomon servislarga uzatish bilan bog'liq maxfiylik xavflari bor. Bundan tashqari, SI modellarining javoblari ba'zan ishonchsiz bo'lishi, ayrim madaniy-til me'yorlarini noto'g'ri aks ettirishi ham mumkin.

Shu sababli mazkur maqolaning maqsadi – Yangi O‘zbekistonda chet tilini o‘qitishda SI dan foydalanishning **imkoniyatlari** va **muammolarini** ilmiy-nazariy tahlil qilish, hamda amaliyot uchun metodik va tashkiliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqola empirik tajriba emas, balki tahliliy sharh (analytical review) xarakterida bo‘lib, quyidagi metodlar asosida qurildi:

1. **Ilmiy manbalar sharhi:** til o‘qitishda texnologiyalar (CALL), mobil ta’lim, adaptiv ta’lim va generativ SI bo‘yicha xalqaro yondashuvlar tizimlashtirildi.
2. **Kontseptual tahlil:** SI vositalari chet tilining asosiy kompetensiyalari (tinglab tushunish, o‘qish, yozish, gapirish, leksika-grammatika) kesimida tasniflandi.
3. **SWOT-yondashuv:** SI integratsiyasining kuchli tomonlari (S), zaifliklari (W), imkoniyatlari (O) va tahdidlari (T) ta’lim konteksti uchun ajratib ko‘rsatildi.
4. **Didaktik moslik mezonlari** asosida baholash: (a) maqsadga muvofiqlik; (b) nazorat va baholashga ta’siri; (c) resurs talabi; (d) etik-me’yoriy moslik; (e) til me’yorlari va madaniy moslik.

Natijalar “SI – o‘qituvchini almashtiradi” degan soddalashtirilgan qarashdan ko‘ra, “SI – o‘qituvchi boshqaradigan didaktik ekotizimning elementi” degan yondashuvga tayangan holda bayon qilindi.

Natijalar va tahlil: SI ning imkoniyatlari

3.1. Shaxsiylashtirilgan ta’lim va adaptiv mashqlar

An'anaviy sinf sharoitida o'qituvchi bir vaqtning o'zida 25–35 nafar o'quvchining ehtiyojini to'liq individual hisobga olishi qiyin. SI esa xatolar tahlili asosida:

- grammatik mavzular bo'yicha "targeted practice",
- leksik minimumni bosqichma-bosqich kengaytirish,
- "spaced repetition" asosida eslab qolishni kuchaytirish,
- daraja (A1–C1) bo'yicha mos material tanlash imkonini beradi.

Bu, ayniqsa, aralash darajali guruhlarda (mixed-ability classes) o'qitish sifatini yaxshilaydi: kuchli o'quvchi zerikmaydi, sust o'quvchi esa "ortda qolib ketish" bosimidan chiqadi.

Gapirish ko'nikmasini uzluksiz mashq qilish. Chet tili o'qitishdagi doimiy muammo – "muloqot muhitining yetishmasligi". SI asosidagi dialog tizimlari:

- rol o'ynash ssenariylari (mehmonxonada bron, shifokor qabulida, ish intervyusi),
- talaffuz va intonatsiya bo'yicha avtomatik fikr-mulohaza,
- suhbatni murakkablashtirish (leveling up) kabi funksiyalar orqali nutqiy amaliyotni ko'paytiradi.

Bu ayniqsa hududiy ta'lim muassasalarida (til klubi, native-speaker resursi cheklangan joylarda) muhim.

Tezkor formatdagi qayta aloqa (feedback) va formatif baholash. Yozma ishlarni tekshirish o'qituvchining eng ko'p vaqt oladigan faoliyatlaridan. SI yordamida:

- imlo va punktuatsiya,
- grammatik xatolar,
- uslubiy tavsiyalar,
- matnning mantiqiy bog'lanishi bo'yicha tezkor feedback olish mumkin.

To'g'ri tashkil etilganda bu formatif baholashni kuchaytiradi: o'quvchi xatosini "kechikkan baho" emas, darhol tuzatish imkoniga ega bo'ladi.

O'qituvchi uchun didaktik dizaynni tezlashtirish. SI:

- dars rejasi (lesson plan) skeletini yaratish,
- maqsad/indikator/aktiviyat uyg'unligini tekshirish,
- test savollarini daraja bo'yicha generatsiya qilish,
- rubrika va baholash mezonlarini loyihalash kabi ishlarni tezlashtiradi.

Bunda o'qituvchi SI ni "tayyor mahsulot" deb emas, **qoralama** va **yordamchi** sifatida ishlatlsa, metodik sifat oshadi.

Tahlil va natijalar: SI ning muammolari.

Akademik halollik va "tayyor javob"ga qaramlik

Generativ SI o'quvchiga insho, tarjima, hatto test javoblarini ham tezda chiqarib berishi mumkin. Natijada:

- mustaqil yozish ko'nikmasi sustlashadi,
- tanqidiy fikrlash kamayadi,
- baholashning haqiqiyliги pasayadi.

Bu muammo yechimi faqat "taqiqlash" emas. Baholash dizayni o'zgarishi kerak: jarayonni baholash (izohli reja, og'zaki himoya), portfel, sinf ichidagi yozuv (in-class writing), individual audio-vazifalar kabi formatlar SI bilan "oson aldash"ni kamaytiradi.

Ishonchlilik muammosi: hallutsinatsiya va xatolar. SI ba'zan:

- noto'g'ri grammatik izoh beradi,
- kontekstga mos bo'lmagan sinonimni tavsiya qiladi,
- soxta manba yoki noto'g'ri fakt keltiradi.

Til o'qitishda bu ayniqsa xavfli: o'quvchi xatoni "avtoritet" deb qabul qilishi mumkin. Demak, SI ishlatilganda verifikatsiya ko'nikmasi (tekshirish, solishtirish, manbaga tayanuv)ni ham o'rgatish zarur.

Ma'lumotlar maxfiyligi va kiberxavfsizlik. Ta'limda SI dan foydalanish jarayonida o'quvchi:

- ovoz yozuvi,
- yozma ish,
- shaxsiy ma'lumot kabilarni platformaga yuklashi mumkin. Agar bu jarayon reglamentlanmasa, maxfiylik buzilishi ehtimoli ortadi. Shuning uchun muassasa darajasida:
- qaysi turdagi ma'lumotni kiritish mumkin/ mumkin emas,
- ruxsat etilgan platformalar ro'yxati,
- ota-ona roziligi (keksaroq o'quvchilar bo'lmasa),
- minimal ma'lumot tamoyili kabi qoidalar kerak bo'ladi.

Raqamli tafovut.

SI vositalari internet, qurilma va raqamli savodxonlikka tayanadi. Agar hududlar, maktablar yoki oilalar o'rtasida resurs farqi katta bo'lsa, SI:

- teng imkoniyatni kengaytirish o'rniga,
- tengsizlikni chuqurlashtirishi mumkin.

Shu sababli SI integratsiyasi infratuzilma (internet, qurilma), o'qituvchi tayyorlash va mahalliy kontent bilan bir paketda rejalashtirilishi zarur.

Metodik xavf: “o'qituvchi roli”ni noto'g'ri talqin qilish. SI kuchli bo'lgani sari “o'qituvchi kerak emas” degan qarash paydo bo'lishi mumkin. Aslida esa o'qituvchi:

- maqsad qo'yadi,
- motivatsiya va intizomni boshqaradi,
- ijtimoiy-emotsional muhit yaratadi,
- baholash adolatini ta'minlaydi,
- madaniy va pragmatik nozikliklarni tushuntiradi.

Bu funksiyalarni SI to'liq bosa olmaydi. Demak, SI ta'limda pedagogik liderlikni talab qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Yangi O'zbekistonda chet tillarini o'qitishda eng samarali yo'l – gibril model: o'qituvchi markazida bo'lgan metodika + SI yordamchi texnologiya.

Amaliy jihatdan bu quyidagicha ko'rinish oladi:

1. **Sinfda:** kommunikativ vazifalar, jamoaviy munozara, talaffuz va dialog, real vaziyatlar.
2. **Uyda:** SI bilan leksika, grammatika, repetitsiya, mashq va mikrotopshiriqlar.
3. **Baholash:** yakuniy baho faqat natijaga emas, jarayonga ham tayanadi (draftlar, og'zaki himoya, portfel).
4. **SI savodxonligi:** o'quvchi SI dan “ko'chirib olish” uchun emas, “tahrirlash, yaxshilash, tekshirish” uchun foydalanadi.

Shuningdek, mahalliy kontekstda SI kontenti madaniy mos bo'lishi muhim: o'zbek o'quvchisi uchun mavzular, kommunikativ vaziyatlar, etiket formulalari, ijtimoiy qadriyatlar hisobga olingan materiallar ishlab chiqilsa, natija barqarorroq bo'ladi.

Xulosa

Maqolada Yangi O'zbekistonda chet tilini o'qitishda sun'iy intellektdan foydalanishning imkoniyat va muammolari tahlil qilindi. SI shaxsiylashtirilgan ta'lim, uzluksiz muloqot muhiti, tezkor feedback va o'qituvchi uchun didaktik dizaynni tezlashtirish orqali chet tilini o'rganish samaradorligini oshirishi mumkin. Biroq akademik halollikning susayishi, SI javoblarining ishonchliligi, ma'lumotlar maxfiyligi, raqamli tafovut va metodik noto'g'ri qo'llash kabi xatarlar ham mavjud.

Shu bois SI ni ta'limga joriy etishda quyidagi tamoyillar ustuvor bo'lishi lozim:

- **Pedagogik maqsad birinchi o'rinda**, texnologiya esa vosita;
- **Gibrid model** va baholashning yangilangan dizayni;
- **SI savodxonligi va etik reglament** (akademik halollik, maxfiylik);
- **Infratuzilma va tenglik** (hududlar kesimida resurslarni muvozanatlash);
- **Mahalliyashtirilgan kontent** va metodik qo'llanmalar.

Kelgusida empirik tadqiqotlar (eksperiment, so'rovnoma, o'quv natijalari tahlili) orqali SI vositalarining O'zbekiston sharoitidagi real samaradorligi, ayniqsa speaking va writing ko'nikmalariga ta'siri statistik jihatdan baholanishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge University Press.
2. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. (CALL/MALL bo'yicha ishlar).
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
4. Kukulska-Hulme, A. (2020). *Mobile Assisted Language Learning* (MALL bo'yicha tadqiqotlar).
5. Nida, E. A. (1964). *Toward a Science of Translating*. Brill. (ta'lim emas, lekin til va kommunikativ ta'sir masalalarida metodik yondashuv uchun)
6. UNESCO. (2023). *Guidance for generative AI in education and research*.
7. Warschauer, M. (1996). *Computer-Assisted Language Learning: An Introduction*. (CALL nazariy asoslari).
8. Safarov, Sh. (2008). *Pragmalingvistika*. Toshkent.